

„Die Kultur kommt nicht von Osten.” Viták a tanítási nyelv kérdéséről Bach-korszak végi bécsi és pesti orvosi szaklapokban*

„Die Kultur kommt nicht von Osten” debates on the language of education in the contemporary Austrian and Hungarian medical press at the end of the Bach era

Rudisch Ferenc

Szegedi Tudományegyetem, Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék
ifjrudfer@gmail.com, toth.benedek@gmail.com

Initially submitted Sept. 30, 2019; accepted for publication Oct. 28, 2019

Abstract

This paper seeks basically to follow up and contextualise two evolving conflicts (partly) between the Wiener Medizinische Wochenschrift (Vienna-based) and the Orvosi Hetilap (issued in Pest). Evaluation of the debates in 1858 and 1860 can be useful from many points of views: it shows not only the contemporary concepts (cosmopolitan and national) about the language of medical training in the professional literature, but also highlights what gaps were revealed during that time and how these gaps were related to the political, generational, and personal factors of the medical profession. After outlining the medical context of the topic, part II of this study is analysing these debates by primary sources of the contemporary medical papers. The present study aims to re-arrange the first time the primary press conflict 1858 by publishing a recently translated German language source unknown thus far however essential to understand the course of the 1860 Markusovszky-Poór debate widely discussed in the medical history literature.

Kulcsszavak: orvostörténet, orvosi sajtó, Wiener Medizinische Wochenschrift, Orvosi Hetilap, Markusovszky Lajos, Poór Imre

Keywords: medical history, medical press, Wiener Medizinische Wochenschrift, Orvosi Hetilap, Lajos Markusovszky, Imre Poór

1. Bevezetés

Az 1860-as Markusovszky-Poór vita kétségtelenül a magyar orvostörténet ismertebb fejezetei közé tartozik: az Orvosi Hetilapban kibontakozó konfliktusról már a két világháború között tevékenykedő Daday András (1928) és Győry Tibor (1936: 528-529) is említést tett, ahogy a téma a későbbiekben nem került el Antall József és Kapronczay Károly (1969, 1976, 1978, 1989), valamint Batári Gyula (1988) figyelmét sem. Jelen dolgozat éppen ezért hibát követne el, ha céljául mindösszesen az említett konfliktus egyszerű, kronologikus

* A kutatást az EFOP-3.6.1-16-2016-00008 azonosítójú, EU társfinanszírozású projekt támogatta.

jellegű bemutatását, a már jól ismert összefüggések újbóli áttekintését tűzné ki: az alábbiakban inkább arra vállalkozunk, hogy a nyelvi kérdés témájával kapcsolatban olyan, a hazai szakirodalomban eddig nem idézett, a bécsi Wiener Medizinische Wochenschrift-ből származó sajtóforrásokra hívjuk fel a figyelmet, amelyek – meggyőződésünk szerint – jelentős szerepet játszottak a korszak nyelvi kérdést érintő polémiáiban, közvetlenül hatást gyakorolva Markusovszky és Poór 1860-as összetűzésére is. Mint azt látni fogjuk: tárcarovatában a Wittelshöfer Lipót által szerkesztett bécsi szaklap rendszeresen beszámolt a magyar (elsősorban a pesti egyetem körüli) eseményekről, sőt híradásaihoz gyakran szerkesztői kommentárt is fűzött. Az orvosi szaksajtó történetének pedig különösen izgalmas pillanatai voltak azok, amikor a pesti szerkesztésű Orvosi Hetilap reagált Wittelshöfer megjegyzéseire, s a két lap között valódi, akár több lapszámon is átívelő sajtópolémia alakult ki. Most olvasható tanulmányunk alapvetően két ilyen, (részben) a pesti és a bécsi orvosi szaklap között kieleződő konfliktus végigkövetésére vállalkozik: ezeknek a fókuszában egyaránt a *tanítási nyelv* kérdése állt, amely 1860 után végső soron magát a magyar orvostársadalmat is két, egymástól intézményesen is elkülönülő részre osztotta.

A harmadik vázlatpontunk alatt tárgyalt első, 1858-as polémia (amelyben egyértelműen a későbbi, 1860-as konfliktus *előképét* fedezhetjük fel) látszólag valóban csupán kétrésztvevős volt: a Wiener Medizinische Wochenschrift és az Orvosi Hetilap között zajlott, lényegében előbbi kezdeményezésével. Az általunk kiválasztott második, 1860-as vita azonban már egyértelműen többletvevős volt, hiszen ennek során – mint az ismeretes – Markusovszky és Poór köré szerveződve maga a magyar orvostársadalom is látványosan megosztottá vált: a bécsi és a pesti orvosi körök összetűzéséből így egy összetettebb, eggyel több frontvonal meghúzásával jellemezhető konfliktus vált, amelynek ebben a formában történő értelmezésére a hazai orvostörténet-írás eddig nem vállalkozott. Jelen tanulmány a német nyelvű források bevonásával elsősorban abban kíván újat mondani, hogy az 1860-as vita ismertetésekor a két magyar orvos álláspontja mellé harmadik tényezőként beemeli a bécsi orvosi szaklap szerkesztőjének, Wittelshöfer Lipótnak az álláspontját is, felhívva a figyelmet annak létezésére, konfliktusban játszott szerepére. A Jan Czermak távozása kapcsán kibontakozó összetűzés árnyaltabb, körületekintőbb megismerését azért tartjuk rendkívül fontosnak, mert az ennek során felszínre kerülő törésvonalak évtizedekre meghatározták a hazai orvostársadalom egymással rivalizáló csoportjainak társasági életét, szakmai munkáját, politikához való viszonyulását. Sajtótörténeti szempontból a vita szintén alapvető változást hozott: az Orvosi Hetilap Markusovszkyék irányítása alatt működött tovább, míg Poór vezetésével a rivális orvosi tábor 1861 elején, Gyógyászat címmel saját szaklapot indított. A vita tárgyalásakor azt igyekezzük majd bizonyítani, hogy a szakadáshoz vezető konfliktus elmérgesedésében az egyik legfontosabb tényező éppen Wittelshöfer Wiener Medizinische Wochenschrift-ben megjelenő tárcacikke volt, amelynek tanulmányozásával még közelebb kerülhetünk tehát a kialakuló frontvonalak pontosabb megértéséhez. Az 1858-as és az 1860-as polémia részletező bemutatása előtt azonban érdemesnek tartjuk megvizsgálni, milyen viszonyok jellemezték a pesti orvosi kart az 1850-es években, és miért válhatott az évtized végére ennyire neuralgikussá a tanítási nyelv kérdése.

2. A pesti orvosi kar és a magyar orvostársadalom az 1850-es években

A magyar orvostársadalom helyzetét az 1850-es évek első felében jelentősen befolyásolta, hogy annak prominens, orvosi karon is tanító szereplői közül többen is tevékenyen részt vettek az 1848-49-es forradalom és szabadságharc eseményeiben. Ennek leverése után a Leo Graf von Thun-Hohenstein vezette osztrák kultuszminisztérium (Ministerium des Cultus und Unterrichts) a pesti egyetemen is purifikációs eljárásokat indított, az egyetem tanácsát pedig a magyar kormány által 1849-ben eltávolított tanárokból állította össze. A tisztogatások előtt az újonnan kinevezett rektor, Virozsil Antal irányításával az orvosi karon dolgozó tanárokat, asszisztenseket – „bűnösségük” nagysága szerint – különböző osztályokba sorolták: forradalomban való aktív szerepvállalásuk miatt ennek során többen is (Bugát Pál, Nendtvich Károly, Schoepf-Merei Ágost, Kovács-Sebestény Endre, Markusovszky Lajos) a legrosszabb harmadik kategóriába kerültek. A besorolások alapján a tanári karban jelentős változások mentek végbe: az előbb zárójelben felsoroltak közül kivétel nélkül mindenkit eltávolítottak az egyetemről, Bugát tanszékeit Diescher és Sangaletti, a börtönbe kerülő Balassa előadásait ideiglenesen Stockinger vette át; az orvosi kar dékánja a különösen lojálisnak tartott Tognio lett, őt 1854-ben a szintén lojális Gebhardt váltotta (Buzinkay 1973: 149-151).

Bár a magyar orvostársadalom központi alakjai, Balassa és Markusovszky már az 1850-es évek elején visszakerülhettek az egyetemre, a magyar nyelvű orvosok egyértelműen háttérbe szorultak a tanszékeken – az újonnan kiírt pályázatokat úgy fogalmazták meg, hogy az állásokat a kellőképpen lojális előadók foglalhassák el. A lojalitáson kívül a tanári kar átalakításában nyelvi szempontok is szerepet játszottak: a Thun-minisztérium deklarált céljai közé tartozott a német nyelvű oktatás uralkodóvá tétele, a kormányzat *germanizációs* törekvései pedig az egyetem orvosi karán is látványosak voltak. E törekvések mögött az ötvenes években elsősorban a *birodalmi egység* nyelvi vonatkozású biztosításának szempontja, valamint a Bach-korszak felsőoktatás- és tudománypolitikai koncepciója húzódott meg.¹ A német nyelvű oktatás kizárólagossá tételét, a Pesten elhelyezett, magyarul nem tudó professzorok működését azonban nagyban akadályozta, hogy az orvosi kar hallgatóinak többsége magyar nyelvű volt. A működőképes útnak ezért a tantárgyak mindegyikének kétnyelvű (magyar és német nyelven történő) oktatása tűnhetett volna, s bár ez igen sok tantárgy esetében meg is valósult, a kultuszminisztérium hajthatatlanul a német nyelvet preferálta: magyar tudóstehetség csak nagyon ritkán kaphatott katedrát, csak magyarul tudó szakember az oktatói pálya közelébe sem kerülhetett, a tantárgyak többségéből a hallgatóknak német nyelven kellett vizsgáznuk (Buzinkay 1973: 143-161).

A neoabszolutista időszak németesítő törekvései különösen érzékenyen érintették (érintették volna) azt a magyar orvostársadalmat, amelynek intézményesülése, egyesületi élete csupán az 1830-as, 1840-es években indult el, és amely egyébként is jellemzően külföldi (főleg bécsi) hatásokkal fejlődött. A magyar orvostudomány önálló kibontakozását eleve akadályozta, hogy a *magyar orvosi nyelv* még csak nagyon

¹ A német nyelv Thunék koncepciójában a soknemzetiségű birodalom különböző származású tudósainak közös nyelveként, és általában a *tudomány nyelveként* jelent meg.

kezdetleges állapotban volt: bár már a reformkorban kulcskérdéssé vált az orvosi műszavak magyarra fordítása (az ekkor elinduló, Bugát Pál Orvosi Tár című folyóiratához köthető munka egyfajta *nyelvújításnak* is tekinthető, amely jól illeszkedett a 18. század végén Bessenyei által meghirdetett "*minden nemzet a maga nyelvén lett tudós, de idegenen sohasem*" jelmondatához), a nemzeti nyelvű orvostudomány felemelkedését a nyelvi tényezők évtizedekkel később is akadályozták.² Ebből a szempontból különösen üdvöztető volt, hogy az orvosi karon már az 1840-es évek közepétől egyre több előadást kezdtek magyar nyelven tartani: úgy tűnt, a megszülető (és egyre inkább megerősödő) magyar orvosi szaknyelv kifejezései helyet kapnak az egyetemi oktatásban, és a felnövekvő orvosgeneráció már járatos lesz a nemzeti nyelvű orvostudomány műveléséhez elengedhetetlenül szükséges magyar terminusok használatában is (Buzinkay 1973: 152). Az 1848-49-es események ráadásul azt is lehetővé tették, hogy a magyar orvostársadalom előjárói a legfelsőbb kormányzati szinten is beleszólhassanak a hazai orvoscépzés átszervezésébe, az önálló magyar egészségügyi politika alakításába (ehhez lásd: Kapronczay 2008: 109-113).

A szabadságharc bukása után az ötvenes évek fentebb ismertetett germanizációs tendenciái ideiglenesen ezt a felívelő folyamatot akasztották meg. Ellenhatásként azonban a magyar orvostársadalom széleskörű *összefogása* és erőgyűjtése ment végbe: a néhány éves átmeneti, csendesebb időszak után az évtized második felében vált igazán iskolává, önálló körre a Balassa-társaság, az 1857-ben induló Orvosi Hetilap Markusovszky Lajos vezetésével a hazai orvosok közös fórumaként jelentkezett (Antall – Kapronczay 1978). Az érdekközösség nyilvánvaló volt: erőt mutatni a Bach-korszak elnyomásával szemben, egy táborban egyesülve szembeszegülni a kormány központosító, németesítő törekvéseivel – nem meglepő, hogy a legfrissebb tudományos közlemények publikálásán túl az Orvosi Hetilap éppen a magyar orvosi szaknyelv további fejlesztését tekintette fő feladatának. Ekkoriban úgy tűnt, a hazai orvostársadalmat még korábban, a reformkor és a szabadságharc idején jellemző különböző ellentétek (például Bugát Pál és az Orvosi Társaság szándékosan nem publikáló Balassa János, illetve a két tudós köré szerveződő táborok ellentétei) elhalványulnak, s a magyar orvosok mindegyike egységesen beáll az új szaklap törekvései mögé. Az Orvosi Hetilap a városi és a vidéki, az egyetemen dolgozó és a gyakorló orvosok érdekképviselőjének felvállalásával rövid időn belül valóban a magyar nyelvű orvostudományos közeg megkerülhetetlen sajtóorgánumává vált: publikációs felületet biztosított a feltörekvő, fiatalabb tudósok számára, tárcarovatában folyamatosan hírt adott az egyetem körüli eseményekről, megvitatta az orvosi pálya aktuális kulcskérdéseit, közölte a legfrissebb pályázati kiírásokat, sőt olykor közéleti jellegű kérdésekhez is hozzászólt. Utóbbi kapcsán hívjuk fel a figyelmet Antall József és Kapronczay Károly (1978) *közéleti orvos* fogalmára, hiszen a napi politikai történéseket nyomon követő, a nyilvánosság különböző felületein gyakran meg is szólaló, véleményvezér-szerű orvosi karakter a 19. század orvostársadalmának valóban domináns szereplője volt, aki általában a szaklapok tárcarovatában nyilatkozott meg, ugyanakkor alkalomadtán nem rettent meg a politikai napilapok hasábjaitól sem. Ilyen közéleti orvos volt az 1857-ben induló hetilap főszerkesztője, Markusovszky Lajos is, aki kifejezetten jó viszonyt ápolt bizonyos politikai körökkel (legfőképp az egykori centralisták liberális tömörülésével), de ilyen karakterű tudós volt a nemzeti követelések elkötelezett képviselője, Poór Imre is, aki Markusovszkyhoz hasonlóan már az alapítástól

² Bugát tevékenységéhez lásd: Balogh Judit: Bugát Pál orvosi szavai. *Magyar Orvosi Nyelv*, 2014, 1. sz., 9-12.

kezdve az Orvosi Hetilap munkatársaként dolgozott. Közéleti orvosnak tekinthetjük továbbá az 1851-ben induló Wiener Medizinische Wochenschrift magyar származású főszerkesztőjét, Wittelshöfer Lipótot is, a bécsi szaklap ugyanis már az első lapszámától kezdve szintén rendelkezett tárcarovattal, amelyben rendszeresen helyet kaptak a szerkesztőség pesti egyetemmel kapcsolatos cikkei is.³ A hazai szakirodalom a forradalom után Bécsbe kerülő Wittelshöfert egyébként általában a magyar orvostársadalom hűséges, aktív támogatójaként mutatja be (Bugyi 1983). Alábbiakban idézett forrásaink némileg mást mutatnak: bár kétségtelenül igaz, hogy bizonyos szervezeti, az orvosi kar erőforrásait érintő kérdésekben Wittelshöfer az osztrák fővárosból is a pesti egyetem helyzetét próbálta segíteni, a tanítási nyelvvel kapcsolatos vitákban – mint azt később látni fogjuk – inkább a Thun-minisztérium németesítő törekvéseivel rokonszenvezett, ezért személye egy idő után ellenszenvenné vált a magyar orvosok számára.

Tanulmányunk szempontjából Antall és Kapronczay *közéleti orvos* kategóriáját azért is tartjuk továbbá fontosnak, mert a fellazuló neoabszolutizmus viszonyai között a tanítási nyelv kérdése egyértelműen többet jelentett egyszerű szakmai kérdésnél: a magyar nyelv ügye az évtized végére a nemzeti ellenállás és a nemzeti egység ügyévé, politikai, közéleti fontosságú témává vált, ezért az ezzel kapcsolatos megnyilatkozások lényegesen tágabb kontextusban is értelmet nyerhettek. A szimbolikussá váló nyelvi kérdés ráadásul különösen érzékeny témának számított annak az orvosgenerációnak a körében, amely az ideérkező német nyelvű professzorokkal szemben gyakran hátrányos helyzetbe került, és mellőzve érezte magát az orvosi karon. Ez a generáció (soraiban jó néhány közéleti típusú orvossal) értelemesen még inkább kötelességének tartotta a magyar nyelvű tudósok feltétlen támogatását, és ha alkalma nyílt rá, a sajtóban is határozottan fellépett a németesítő törekvésekkel szemben. Az általunk kiválasztott első, 1858-as vita lehetőséget adott erre.

3. „Die Kultur kommt nicht von Osten”: az 1858-as vita

1858 áprilisában az orvosi karon évtizedek óta tanító Csausz Márton betegszabadságra vonult. Bár az anatómiai tanszéket vezető tudós eredetileg nem tervezte véglegesnek a döntését, gyorsan romló egészségi állapota nem tette lehetővé a visszatérését. Kezdetben Csauszt a szintén magyar nyelvű Arányi Lajos helyettesítette, ám miután eldőlt, hogy a betegszabadságot kérő szakember az elkövetkezendő félévekben sem tudja megtartani előadásait, a minisztérium új tanár kinevezése mellett döntött (Győry 1936: 529-530). A megüresedő anatómiai tanszékkal kapcsolatban több lapszámon átívelő sajtópolemia alakult ki a Wiener Medizinische Wochenschrift és az Orvosi Hetilap között: a bécsi Wittelshöfer mindenképpen egy német nyelvű szakember Magyarországra érkezését szorgalmazta, míg a pesti szaklap egyértelműen egy magyar nyelvű tudós kinevezéséhez ragaszkodott.

A konfliktus tárgyalásakor három szakaszt különítünk el: a meglehetősen provokatív, személyeskedésektől sem mentes kezdeti szakasz (1) után mindkét fél viszonylag részletesen, érvekkel alátámasztva fejtette ki az álláspontját (2), majd az összetűzés nyomai hónapokkal később, néhány rövidebb írás erejéig ismét

³ A Wiener Medizinische Wochenschrift megjelenését, szerkezetét tekintve egyértelműen mintaként szolgált a később induló Orvosi Hetilap számára.

megjelentek a lapok hasábjain (3). Itt szeretnénk felhívni a figyelmet arra a rendkívül fontos tényre, hogy az Orvosi Hetilap főszerkesztője, Markusovszky Lajos 1858 nyarán, vagyis a konfliktus kibontakozásának periódusában *külföldön* tartózkodott, így a szerkesztési feladatokat nem ő, hanem helyettesei végezték: a tárcarovatban megjelenő, név nélküli cikkek tehát ebben az időszakban (minden bizonnyal) *nem* Markusovszky tollából származtak.

3.1. A konfliktus első szakasza

A vita lényegében már azelőtt megkezdődött, hogy Csausz visszavonulása véglegessé vált volna az orvosi karon. 1858. júniusának közepén a Wiener Medizinische Wochenschrift már kész tényként közölte az anatómiai tanszék megüresedését, a betöltendő pozíciót illetően pedig felhívta a döntéshozók figyelmét: „*die Kultur kommt nicht von Osten*” [„a kultúra nem keletről érkezik” – R. F.] (Wiener Medizinische Wochenschrift [a későbbiekben: W. M. W.] 1858. június 12.). Wittelshöfer elejtett, provokatív félmondata a korszak kontextusában félreérthetetlen volt: a bécsi szaklap főszerkesztője így üzent meg, hogy az egyedüli helyes döntésnek egy német nyelvű, „nyugati” szakember kinevezését tartaná. Az Orvosi Hetilap a következő lapszámában felháborodottan cáfolta, „*merő koholmány*” nevezte Wittelshöfer azon híresztelését, miszerint Csausz végleg felhagyott volna a tanítással (jegyezzük meg: ekkor ez még valóban nem volt teljesen biztos). Rövid írásában a pesti szaklap a magyar nyelvű oktatás előnyeivel foglalkozott, miközben felhívta a figyelmet arra is, hogy a majdani tanárválasztás elsőszámú szempontja azért mégiscsak a jelölt szakértelme, alkalmassága (és nem nyugatról vagy keletről való származása) kell, hogy legyen:

„*Mi keleti eredetünk s helyzetünk dacára, ha csak ugyan szó volna egy épbonctani tanárszék betöltéséről, (...) szégyenlenők magunkat akár Ostot akár Westet föltukmálni akarni; hanem inkább, hol tanári képességekről van szó, mondanók, hogy azon férfi legmértöbb a tanári székre, kiben az előadandó tudománynak alapos tudása, gyakorlati ügyesség, férfias szilárd jellem legteljesb mérvben pontosulnak össze; sőt nálunk ez sem elég; minthogy a tudomány önbecséért és nem nyelvterjesztés végett adatik elő, a tanár sem önmagával, hanem tanoncaival közli az ismereteket, kell, hogy a tudomány azon nyelven vagy nyelveken adassék elő, melyet a hallgatók értenek; s mivel hogy a bonctan hallgatói eddig túlnyomó számban magyar ajkúak, senki se veheti rossz néven tőlünk, ha igényt tartunk arra is, hogy a bonctanár a magyar k. egyetemenél magyarul is tudjon.*” (Orvosi Hetilap [a későbbiekben: O. H.] 1858. június 20.)

Első júliusi lapszámának egyik lábjegyzetében a Wiener Medizinische Wochenschrift aztán érzékeny pontra tapintott: az Orvosi Hetilap előbb idézett írását az „*Akt des Patriotismus*” címkével illette, ezzel jelezve, hogy a pesti szerkesztők álláspontját inkább politikai jellegű proklamációnak (a patriotizmus szélsőséges megnyilvánulásának), mintsem szakértői hozzászólásnak tartja. A túlzottan nemzeti érzelmű orvosokkal szemben a lábjegyzet kiemelte az egyetem hallgatóit, akik példamutatóan megbecsülik a kar magyarul nem tudó oktatóit is – a lap egyértelműen különbséget tett tehát a hallgatók és *bizonyos* magyar orvosok érdekei között (W. M. W. 1858. július 3.). Az Orvosi Hetilap válasza természetesen nem sokat késlekedett: július 11-i lapszámában az újság egyik cikke most már kifejezetten Wittelshöfer személye ellen irányult, aki – olvashatjuk – „*epébe mártott tollával*”, „*cselszövényes koholmányával*”, „*erkölcstelen ámitásával*”,

„lovagiatlan fondorkodásával” megtámadta a magyar orvostársadalmat, „anyanyelvünk érdekében nyilvánított szerény óhajatainkat (...) *Akt des Patriotismus-nak bélyegezvé*” (O. H. 1858. július 11.). A Wittelshöfer provokációjára érkező, személyeskedésektől sem mentes írásra a Wiener Medizinische Wochenschrift higgadtabb hangnemben válaszolt.

3.2. A konfliktus második szakasza

Wittelshöfer július 17-én megjelenő írása az előzőekhez képest más minőséget képviselt: az elejtett félmondatok, provokatív címkézések után a bécsi orvos ezúttal egy hosszabb tárcacikkben fejtette ki álláspontját. Azt írta, egy szakképzett német nyelvű tanár érkezése nemcsak a pesti egyetem, hanem áttételesen a hazai orvostársadalom jövőjét is szolgálná: olyan embert kell kinevezni – állította –, aki tisztában van a nemzetközi tudományos történésekkel, folyamatosan követi annak aktuális trendjeit, s mivel véleménye szerint az anatómia területén pillanatnyilag nincs ilyen magyar nyelvű tudós, mindenképpen „nyugat” felé kell tekinteni. Bár csipkelődő megjegyzései ebben az írásában is helyet kaptak, legfőbb érve is előkerült: „*Jelenleg Magyarországon nem ismerünk olyan anatómiához értő embert, aki előadásait a kor követelményeinek megfelelően tudná megtartani*” [fordítás tőlem – R. F.] (W. M. W. 1858. július 17.). Wittelshöfer meg is kérte az Orvosi Hetilapot, említsen akár csak egy olyan magyar tudóst, akinek az eredményei, publikációi igazolják ennek ellenkezőjét.

A bécsi szaklap főszerkesztője ugyanakkor egy bekezdéssel később kijelentette, pontosan tudja, hogy a vita valójában nem is az anatómiai tanszék ügyéről, hanem sokkal inkább a *tanítási nyelv* kérdéséről szól. Wittelshöfer elismerte, tagadhatatlan, hogy ezzel kapcsolatban más véleményen van, mint a magyar orvosok többsége: a *felsőoktatás szintjén* ő már nem gondolja annyira fontosnak az anyanyelv szerepét, egy egyetem tanári kara szerint semmilyen mértékben sem függhet a magyar nyelv tudásától, a lényeg ugyanis az, hogy minden tantárgyat *szakképzett*, elismert oktatók adjanak elő. Végtelen hiba lenne, ha a nemzeti öntudat kifejlesztésében, a magyar nyelv művelésében bármekkora szerepet is szánna valaki az orvostudománynak, tudniillik: „*Die Medizin ist eine kosmopolitische und keine spezielle Landes-Wissenschaft*” (W. M. W. 1858. július 17.). Wittelshöfer felhívta a figyelmet arra is, hogy évről évre magyar diákok tömkelege dönt úgy, hogy inkább Bécsben kezdi meg az orvosi tanulmányait, mert az ottani – német nyelvű – képzést korszerűbbnek, magasabb minőségűnek gondolja. Vajon nem segíthetné a pesti egyetem helyzetét egy elismert anatómiatanár érkezése (még akkor is, ha történetesen az nem beszélne magyarul)? Mi számít jobban a diákok számára: az oktatás *nyelve*, vagy annak *minősége*? A bécsi főszerkesztő szerint azok, akik a tanárok kiválasztásánál a nyelvi szempontokat tartják elsődlegesnek, hazájuk tudományos fejlődésének ellenségei, vagy egyszerűen idióták („*Idioten*”). A cikk egyébként reflektált arra is, hogy ezekben a hetekben az Orvosi Hetilapot *nem Markusovszky*, hanem annak helyettesei szerkesztették: Wittelshöfer elsősorban ennek tudta be az általa *patriotizmusként* azonosított irányvonal hangsúlyosabb megjelenését, s ennek kapcsán egy lábjegyzetben ki is fejezte sajnálatát Markusovszky felé, aki szerint nem volt eléggé körültekintő a helyetteseinek kiválasztásakor (W. M. W. 1858. július 17.).

A Wiener Medizinische Wochenschrift hosszabb írására az Orvosi Hetilap három egymást követő számában (lapszámonként egy-egy rövidebb cikket közölve) reagált. Az első válaszcikkben az újság ismét szóba hozta: a „*bonctanári szék*” még egyáltalán nem biztos, hogy megürült, hiszen Csausz csak betegszabadságra vonult, a visszatérése pedig egyáltalán nem kizárt – a lap bizonyításképp a Helytartóság hivatalos közleményét idézte, amely az anatómiatanár helyettesítésével ideiglenesen (!) Arányit bízta meg. A magyar orvosok ettől függetlenül határozottan kijelentették, hogy felveszik, és a jövőben is fel fogják venni a kesztyűt a bécsi Wittelshöferrel szemben: „*Ezen ügy nem igen tanulságos ugyan, – írták – de becsületbeli, a magyar pedig becsületét többnek tartja tudományánál. Kilépünk tehát a sikkra fegyvertelen Dávidként a felfegyverzett s tetőtől talpig páncélos Góliáth ellen*” (O. H. 1858. július 25.).

Következő számában a hetilap a bécsi újság azon állítását cáfolta, miszerint az anatómiának egyetlen magyar nyelvű szakértője se lenne: a Csauszt helyettesítő Arányi Lajos és a Kolozsváron tanító Lenhossék József egyaránt a terület szakavatott képviselői közé tartozik. Meg kell adni az esélyt a tehetséges magyar orvosoknak – foglalt állást a cikk –, mert ha továbbra is mellőzik őket, el fognak fordulni a tudománytól (ahogyan néhányan már el is fordultak attól) (O. H. 1858. augusztus 1.). A magyar nyelv és a magyar nyelvű tudósok érdekét tartotta szem előtt a hetilap leghosszabb, legösszetettebb, utolsó válaszrészlete is. „*Mi nem azt kívánjuk, hogy nálunk a tudomány németül vagy deákul ne taníttassék, hanem csupán azt, hogy magyarul is taníttassék, nehogy a magyar saját honában száműzött legyen*” – fejtették ki álláspontjukat a szerkesztők. Arra is felhívták Wittelshöfer figyelmét, hogy Magyarországon korántsem magától értetődő, hogy mindenki tud németül, ezért a német nyelvű oktatás uralkodóvá tétele sokakat elzárna a tudomány világától: „*Őn [itt Wittelshöferre utal a cikk – R. F.] (...) nyíltan hirdeti, hogy ennekutána minden magyar, ki nem szophatta anyja tejével a német nyelvet s később sem nyílt alkalmá ugyanazt sajátjává tennie, örökre ki legyen zárva a tudományok szentélyéből, s a műveltek osztályából.*” A lap a bécsi főszerkesztőt a birodalmi centralizáció és a németesítés híveként azonosította, aki a nemzetiségek egyenjogúságát, egyenjogúsítását cinikusan úgy értelmezi, hogy „*legyünk (...) mindnyájan németekké, aztán egyenlő ajkú és jogú nemzetiséggel birandunk*”. A magyar orvosok cikkükben elismerték a német nyelv „hatalmasságát”, ám felhívták a figyelmet arra, hogy a magyar nyelvnek (és minden más nyelvnek is) ugyanúgy meg kell, hogy legyen a joga a tudományhoz és a kultúrához: „*Úgy látszik, hogy ön [itt szintén Wittelshöferre utal a cikk – R. F.] (...) a német nyelv tudását szeretné a kultúrával azonosítani. Mi átlátjuk, hogy a német nyelv tudományos tekintetben hatalmas — de sem lényeges, sem egyedüli — tényezője a kultúrának. A tudományosság és kultúra nem egyes nemzeteknek — ennél fogva a németnek sem — kizárólagos birtoka, hanem föltétlen közvagyon a mindnyájunknak, (...), s melyhez a magyarnak éppannyi joga van, mint bármely egyéb nemzetnek.*” A magyar nyelvű oktatás melletti legfőbb érvként az újság ismét azt hozta föl, hogy a *tudásátadás* akkor működik a leghatékonyabban, ha tanár és hallgató ugyanazt a nyelvet beszéli, márpedig a pesti egyetem diákságának legnagyobb része magyar nyelvű. A lap reflektált a Wiener Medizinische Wochenschrift azon megjegyzésére is, amely a magyar hallgatók Bécsbe távozását érintette, ennek elsődleges okaként azonban nem az ottani oktatás magasabb színvonalát, hanem a bécsi egyetem lényegesen jobb infrastrukturális körülményeit, anyagi lehetőségeit nevezte meg. Zárásképp az Orvosi Hetilap érdekes eszmefuttatásba kezdett: ha Wittelshöfer a kozmopolitizmus híve, akkor miért a német, és miért nem a latin nyelv használata mellett kardoskodik, hiszen közhírt, hogy évszázadokon keresztül a „*klassikai deák nyelv*” volt a kultúra

nyelve, amelyet éppen a németek „*provincialismusa*” hagyott el elsőként. Utolsó mondatukban a magyar orvosok felszólították a bécsi főszerkesztőt, ne avatkozzon bele a pesti egyetem belső ügyeibe, még akkor se, ha mindezt jobbító szándékkal teszi (O. H. 1858. augusztus 8.).

Alábbi táblázatunkban párokba rendezve jellemezzük a két szaklap álláspontját:

Wiener Mediz. Woch.	Orvosi Hetilap
kozmpolitizmus	a nemzeti nyelvű (orvos)tudomány koncepciója
a tudomány nyelve Közép-Európában elsősorban a német	a tudomány nyelve bármelyik nyelv lehet, így a magyar is
az anatómiai tanszék élére nincs alkalmas magyar jelölt	az anatómiai tanszék élére több alkalmas magyar jelölt is van (Arányi Lajos, Lenhossék József)
a tanár kiválasztásakor a legfontosabb szempont a szakértelem	a tanár kiválasztásakor ugyanolyan fontos szempont, hogy tud-e magyarul
a hallgatók érdekét hosszú távon az szolgálja, ha minél nevesebb, elismertebb tudósoktól tanulhatnak	a hallgatók számára az is ugyanolyan fontos, hogy a tudás átadása magyarul történjen meg

3.3. A konfliktus harmadik szakasza

1858 őszére úgy tűnt, a nyári lapszámokban zajló vita teljesen lecsendesedett: *Markusovszky visszaérkezése* után az Orvosi Hetilap nem foglalkozott tovább az üggyel, ahogy a Wiener Medizinische Wochenschrift főszerkesztője, Wittelshöfer sem tért vissza rá. Október 3-án azonban a pesti szaklap cikket közölt „Az összehasonlító bonc- és épület-tan tanszékei a pesti egyetemenél” címmel, amelyben az újság felhívta az orvosi kar hallgatóinak figyelmét arra, hogy használják ki a címben jelzett tanszékekre kerülő, német nyelvű professzorok Pestre érkezését, mert az orvostudomány két kiválóságától rendkívül sokat tanulhatnak. Az egyértelműen *Markusovszky által írt cikk* elismerte, az orvosi kar komoly hiányosságokkal küzdött eddig azokon a területeken, amelyeknek a szakértői most Magyarországra kerültek: a kiváló Carl Brühl és a szintén jónevű Johann Nepomuk Czermak segítségével mind a tájbonctani (összehasonlító bonctani), mind az élettani tanszék előtt megnyílt a fejlődés lehetősége (O. H. 1858. október 3.). A Wiener Medizinische Wochenschrift mintha csak erre a pillanatra várt volna: a lap október 16-i számában Wittelshöfer megírta, most már teljesen egyértelmű, hogy a nyári vita csakis azért durvulhatott el, mert Markusovszky nem tartózkodott Magyarországon, és a főszerkesztő távollétét bizonyos magyar orvosok a *saját céljaikra* használhatták fel; Markusovszky véleménye – bizakodott a bécsi szaklap – minden bizonnyal akkor is inkább Wittelshöfer véleményéhez állhatott közelebb (W. M. W. 1858. október 16.).

Ezekre a megjegyzésekre az Orvosi Hetilap október végén reagált: Markusovszky határozottan kijelentette, egy pillanatig sem osztotta a Wiener Medizinische Wochenschrift álláspontját, helyettesének cikkeivel a nyári vita során mindvégig egyetértett. Szerepe volt abban, hogy a felelgetés nem folytatódott tovább, hiszen azt gondolja, a nyelvi kérdést érintő vitákat nem orvosi szaklapok hasábjain kell lefolytatni, azonban egyértelműsítette: közösséget vállal azokkal, akik a távollétében a hazai orvostársadalom érdekeit képviselték a nyári vita során. Hiába próbálja tehát megosztani a bécsi szaklap a magyar orvosok közösségét, az – jelentette ki Markusovszky – továbbra is egységes (O. H. 1858. október 24.). Következő számában a Wiener Medizinische Wochenschrift a főszerkesztő válaszát meghátrálásként („*Rückfall*”) értékelte (W. M. W. 1858. október 30.).

Az anatómiai tanszék élére végül 1859-ben – sokak meglepetésére – az Orvosi Hetilap által is említett Lenhossék Józsefet nevezték ki. Egyetemtörténeti munkájában Győry Tibor így számolt be erről:

„Vajjon a dübörgően közeledő magyar világ előlegezett respektálása, avagy a tanszéknyszerű Lenhossék József tudományos kiválósága volt-e az ok: így is, úgy is egyaránt öröndetes, hogy Thun már nem küldött idegen tanárt a megüresedett bonctani tanszékre” (Győry 1936: 530).

3.4. A vita tanulságai

A Csasz Márton betegszabadságolása után, 1858 nyarán kibontakozó konfliktus sok mindenre rámutatott. Kiderült, hogy jelentős ellentét húzódik meg az orvostudomány *kozmpolita* (némiig talán *progresszívakbnak* nevezhető) *konceptiója* és a *nemzeti nyelvű orvostudomány konceptiója* között. Előbbi a tanárválasztásnál szinte kizárólag a *szakértelmet* ismerte el döntő tényezőként, míg utóbbi a *nemzeti nyelv* szerepét is ugyanolyan fontosnak gondolta. Hiba lenne azonban nem észrevenni, hogy a vita az 1850-es évek végén, a germanizáció utolsó éveiben zajlott: ebben a kontextusban a Wittelshöfer által képviselt *kozmpolita* konceptió a hazai nyilvánosság előtt óhatatlanul egyet jelentett a németesítő törekvésekkel való rokonszenvezéssel, a bécsi főszerkesztő ennek következtében 1858 nyarán egyértelműen az *osztrák politika reprezentánsaként* tűnt fel, még akkor is, ha nem feltétlenül volt annak elkötelezett híve.

Bár egyelőre csupán feltételezések szintjén, ám kiderült az is, hogy a tanítási nyelv kérdését illetően az Orvosi Hetilapon *belül* is jelentős véleménykülönbségek léteznek: a lapot Markusovszky távollétében szerkesztő helyettesek a vita során egyértelműen a nemzeti nyelvű orvostudomány konceptióját képviselték, míg a visszatérő főszerkesztő Czermakot és Brühl magasztaló októberi cikke már megmutatta, Markusovszky némiig máshogyan viszonyul a magyarul nem tudó professzorok kérdéséhez. Jóllehet egyelőre nem találtunk konkrétumot erre vonatkozóan (a helyettes szerkesztők neveit az Orvosi Hetilap nem közölte), azt gondoljuk, joggal feltételezhető, hogy a nyári vita során megszólaló orvosok Poór Imre későbbi csoportjához tartoztak; nagyon logikus lenne például, ha kiderülne (és ezzel kapcsolatban néhány információ már a rendelkezésünkre is áll), hogy *maga Poór* írta a válaszcikkeket Wittelshöfernek.

A nyilvánvaló véleménykülönbségek ellenére 1858 őszén azonban – mint azt láthattuk – Markusovszky köre még fontosabbnak gondolta a hazai orvostársadalom egységének a megőrzését, ezért október végén közösséget vállalt a helyettes szerkesztőkkel. 1860 nyarán, Jan Czermak távozását követően a két tábor közötti törésvonalak viszont látványosan felszínre kerültek. Az alábbiakban ezt a konfliktust ismertetjük.

4. Markusovszky és Poór 1860-as konfliktusa: a Czermak-ügy

Buzinkay Géza tanulmánya szerint az ötvenes években – az erőteljes germanizálás jegyében – jórészt „középszerű, színtelen, de lojalitásukban teljesen megbízható” oktatók kerültek az orvosi karra. Üdítő kivételként említi viszont ő is azt a Jan Nepomuk Czermakot, aki európai hírű tudósként, az élettan kiváló, felkészült oktatójaként szintén ebben az időszakban – és elsősorban szintén lojalitása miatt – került Pestre (Buzinkay 1973: 179). Az udvarhű Czermak karriertörténete jól példázza a soknemzetiségű Habsburg Birodalom ötvenes évekbeli oktatáspolitikájának fenntarthatatlanságát: a cseh származású tudósak korábban a prágai és a krakkói egyetemről is a *nemzeti követelések* miatt kellett távoznia. 1858-ban érkezett Pestre, ahol az élettani tanszék vezetése lett a feladata; szakértelmének és jó összeköttetéseknek köszönhetően rövid idő alatt európai színvonalra is emelte az egyetem – korábban meglehetősen középszerű – élettani oktatását és kutatását. Balassa János orvosi elitköre hamar észre is vette, hogy a kivételes tehetségű tudós a pesti orvosi kar rendkívül értékes alakja lehet: Markusovszky és Semmelweis közbenjárására Czermak tagja lett a Balassa-körhöz kötődő budapesti Királyi Orvosegyesületnek, továbbá a Markusovszky-féle Orvosi Hetilapnál is rendszeresen publikálási lehetőséget kapott. Bár Balassa és Czermak között kialakultak néha nézeteltérések (előbbi folyamatosan a magyar nyelv elsajátítására biztatta kollégáját, aki előadásait „természetesen” németül tartotta), szakmai kiválósága miatt Czermak azon kevés külföldi professzor közé tartozott, akik mindvégig élvezték a Balassa-kör hallgatólagos támogatását (Antall – Doleviczényi – Kapronczay 1976). Ebből a hallgatólagos támogatásból lett aztán 1860 nyarán – miután Czermak bejelentette, hogy a Magyarországon is előtérbe kerülő nemzeti követelések miatt távozik az egyetemről – egészen konkrét, harcos támogatás: az Orvosi Hetilapban Markusovszky több cikkben is Czermak maradása mellett érvelt, a cseh származású fiziológus maradását követelte, annak ellenére, hogy szerkesztőtársa, Poór Imre máshogyan vélekedett a kérdésről.

A viszonylag későn, 1857-ben orvosi diplomát szerző – Markusovszkynál nyolc évvel fiatalabb – Poór Imre magántanári kinevezését az 1858-59-es tanév során kapta meg az orvosi karon. A korszakban magántanári habilitációt rajta kívül csupán két magyar orvos, Lenhossék József és Margó Tivadar tett – az újonnan bevezetett intézmény népszerűtlenségét elsősorban az okozta, hogy a jelölteknek kötelező volt német nyelvű előadásokat is tartaniuk (Buzinkay 1973: 161). Poór puritán, hazafias gondolkodású ember hírében állt, egyetemi állása mellett a Szent Rókus Kórház bőrgyógyászati osztályának vezetőjeként dolgozott (Kapronczay 1995). Bár már az alapítástól kezdve publikált az Orvosi Hetilapban, 1860 januárjától neve a lap fejlécére is rákerült: Markusovszkyval egyenrangú társszerkesztő lett. Antall József értelmezésében Markusovszky és Poór együttműködése a korábban egymással rivalizáló orvosi társaságok koalíciójának, az orvostársadalmon belüli széleskörű összefogásnak volt a jele (Antall 1969). Poór társszerkesztősége elsősorban két dolgot ígért: az orvostudomány *gyakorlati* oldalának hangsúlyosabb megjelenését, valamint a magyar orvosi szaknyelv további fejlesztését. A Markusovszky és Poór által közösen szerkesztett első lapszám ki is emelte: „*önálló műveltség valamint másutt úgy hazánkban is, csak nemzeti alapon és nemzeti nyelven fejlődhetik és virágozhatnak föl*” (O. H. 1860. január 1.).

Az ötvenes évek végén hazánkban is egyre erőteljesebben felszínre kerülő nemzeti követelések az orvosi kar hallgatói között is gyorsan népszerűvé váltak: az egyetemi diákság azonnal reagált a Bach-korszak megingására, a magyar oktatási nyelv visszaállítását követelte, már 1859-ben küldöttsége jelent meg Bécsben (Buzinkay 1973: 152). Az abszolutista elnyomással szemben meginduló nyilvános tiltakozások 1859 őszén, 1860 tavaszán tovább fokozták a feszültséget (ezekről lásd röviden: Gergely 2005: 312). Az Orvosi Hetilap felkarolta a hallgatók akcióit, 1860 júniusának végén az újságban 141 orvos- és sebészhallgató követelt magyar nyelvű tankönyveket, és követelte az oktatás anyanyelvűvé tételét (O. H. 1860. június 24.).

A korábban Prágából és Krakkóból is a nemzeti követelések miatt távozó Czermakot a hazánkban is egyre hangsúlyosabbá váló (már az egyetem tanári karában is megjelenő) nemzeti hangok 1860 júliusában késztették lemondásra. A Bach-korszak elnyomása után kontrasztosan felélénkülő nemzeti törekvések között valóban szerepelt az idegen tanárok távozásának és az anyanyelvű oktatásnak a követelése is. A cseh származású tudós-tanár ettől függetlenül saját maga döntött távozásáról, szándékáról utolsó előadásán tájékoztatta közönségét. A bejelentés meglepte a Czermakkal rokonszenvező Balassa-kört: Markusovszky cikket írt az Orvosi Hetilapba, amelyben kifejtette, *„mi Czermák tanár kitűnő szakavatottságának és fáradozásának köszönjük a physiologikus intézet megalapítását egyetemünkönél; tanulóink az intézetben vezetése alatt két év óta oly tanításban részesültek – mi tanintézeteinknél ritka – mely szabatosságára és kísérleteire nézve Europa ilynemű legjelesb intézeteivel egy vonalon áll”* (O. H. 1860. július 15.). Markusovszky kollégájának személyiségét és szaktudását dicsérte; kiemelte, bár Czermak valóban idegenként érkezett, személyiségének köszönhetően hamar *„kedves vendégünk lett”*, s mára az egyetem egyik *„díszévé”* vált. Az anyanyelvű oktatásért, a magyar nyelvű orvosok képviseletéért természetesen harcolni kell – szögezte le Markusovszky –, ám mindeközben nem szabad túlzásokba esni: Czermak pótolhatatlan, *nincs* a magyar orvosok között olyan, aki hasonló szaktudással rendelkezne, ezért a magyar orvostársadalomnak ki kell állnia a fiziológus mellett, akinek legalább magántanárként maradnia kell az egyetemen. *„A magyar nyelv elismerése országunk egyeteménél jog, mit követelnünk lehet és követelnünk kell; miként képzelhető, hogy ezen jog által magunkat megbüntetni s feláldozni akarnók! A haza minden előtt! ezt mi is valljuk, mert ez a kérdés életünknek, haladásunknak, lételünknek egyedüli föltétele, de ez nem chinai fal és prohibitív-rendszer”* (O. H. 1860. július 15.) – jelentette ki Markusovszky, aki a következő lapszámban újra visszatért Czermak ügyéhez, és ismét felsorolta az érveit: a tudomány *univerzális* természetű, egy tanárnak mindenekelőtt *szakembernek* kell lennie, Czermak pedig köztudottan európai hírű tudós, akinek a szaktudásából, hozzáértéséből a magyar orvostársadalom sokat profitálhat (O. H. 1860. július 22.). A Czermak védelmére kelő cikkeket Markusovszky viszont nem a saját, hanem a *szerkesztőség* nevében (vagyis név nélkül) jelentette meg, s ez kifejezetten problémás volt, mert szerkesztőtársa, Poór Imre nem osztotta az álláspontját.

1. ábra Az Orvosi Hetilap 1860. július 15-i számának fejléce
(Aláhúzva a két szerkesztő neve, valamint a konfliktus alapjául szolgáló cikk címe)

Poór mindenképpen a magyar nyelvű tanárok kinevezéséhez, a külföldiek távozásához ragaszkodott. Elismerte Czermák érdemeit, ám a magyar orvosok között is látott hasonló tehetségű szakembert: éppen annak a Margó Tivadarnak a nevét említette, aki hozzá hasonlóan szintén az ötvenes években kapott magántanári kinevezést az egyetemen (Margó megemlékezésében egyértelműen a konfliktusban szerepet játszó generációs tényezők megjelenését fedezhetjük fel). Az utolsó júliusi lapszám végén – mint azt leveléből megtudjuk, elsősorban a szerkesztésbeli félreértések miatt (a levelet közölte: Antall 1969) – lemondott az Orvosi Hetilap szerkesztői pozíciójáról, álláspontját pedig országos napilapok hasábjain, a Pesti Naplóban, a Pesti Hírnökben és az Idők Tanujában tisztázta; utóbbi augusztus 2-i számából idézünk: „*Tiszteljük a német szaktudóst, kivált ha nemzetügyünk iránt oly méltányos tud lenni mint Cz. tanár; de ha az egyetemünkre küldött európai hírű német tanár apánk vagy szeretett testvérünk volna, akkor is azt mondanók, éljen a jogába visszahelyezett magyar tannyelv; mert ez országos közkívánság, s mert ez régebben szentesített nemzetjogi alapszabály*” (Idők Tanuja, 1860. augusztus 2.). Poór a közvélemény nyomására hivatkozott, Markusovszky véleményét „*alapelveinkbe ütköző egyéni kedvencvéleménynek*” minősítette, Balassák körét *kozmpolitizmussal* vádolta. Összességében nem vetette el, hogy néhány tárgyat német nyelven is előadjanak, ám a magyar tanítási nyelv vonatkozásában zéró toleranciát hirdetett: „*Minden tudományi szakmát magyar nyelven és rendes nyilvános tanárnak kell előadni a magyar egyetemen*” (Idők Tanuja, 1860. augusztus 2.).

Markusovszky és Poór vitája a sajtóban tovább folytatódott, a *szakember* és a *magyarul oktató egyetemi tanár* követelménye feloldhatatlan ellentétbe került egymással.⁴ A kölcsönös sértegetések, személyeskedések egyre inkább elmérgesítették a vitát – ennek pedig nem is lehetett más a vége, minthogy Markusovszky és Poór tábora végérvényesen elkülönüljön egymástól. Az Orvosi Hetilap Markusovszkyék lapja maradt, Poór 1861 januárjában, Gyógyászat címmel új szaklapot indított. Az első Gyógyászat-számban így írt a lap célkitűzéséről: „*Hazánk újjáalakulása és önállósága küszöbén – midőn országszerte a „térfoglalás” lön a hazafiak jelszava, midőn hazai teendőink halmaza tömérdekké magasodott – foglaljuk*

⁴ A vita folytatásához lásd az Orvosi Hetilap következő számait: 1860. augusztus, 4. évf. 32. sz., 34. sz.

mi orvosok is el ama tért, mely bennünket mint magyar orvosokat megillet.” (Gyógyászat 1861. 1. évf. 1. sz.)

5. Die deutschen Professoren und das „Orvosi Hetilap:” Wittelshöfer szerepe az 1860-as Markusovszky-Poór vitában

Fentebbi összefoglalásunkban nem érintettük (ahogy mindezidáig a hazai orvostörténet-írás sem érintette), hogy Markusovszky és Poór 1860-as összetűzésében jelentős szerepet játszott Wittelshöfer egyik Wiener Medizinische Wochenschrift-ben megjelenő tárcacikke is. Az események egymásutánjából jól látszik, az igazi fordulópontot az jelentette, amikor Poór *országos napilapok* felé fordult, hogy a hazai nyilvánosság előtt is tisztázhassa az álláspontját, és megkülönböztethesse a véleményét Markusovszkyétól. Mint később kiderült, eredetileg ezt egyébként az Orvosi Hetilap hasábjain szerette volna megtenni, azonban a lap működését Markusovszky távollétében felügyelő bizottság letiltotta a cikket (július végén, augusztus elején – 1858-hoz hasonlóan – Markusovszky ismét nem tartózkodott Magyarországon). Poór Imre az Orvosi Hetilap egyik augusztusi mellékletében bevallotta, saját álláspontjának mihamarabbi nyilvánosságra hozását azért tartotta ennyire fontosnak, mert felbosszantotta, hogy *a bécsi Wiener Medizinische Wochenschrift* elismerően szolt Markusovszky Czermak maradását követelő cikkéről (O. H. 1860. augusztus 19.).

Wittelshöfer Lipót 1860. július 21-én valóban hozzászolt a magyar közvéleményt foglalkoztató Czermak-ügyhöz. A főszerkesztő „*Die deutschen Professoren und das 'Orvosi Hetilap'*” című cikke hosszan idézte Markusovszky írását, azt bizonyítandó, hogy végre a magyar orvosok is belátták azt, amire ő már két évvel ezelőtt is utalni próbált: a magyar orvostudomány fejlődését hosszú távon a német nyelvű professzorok garantálhatják. A bécsi szaklap szintén nagy veszteségként könyvelte el Czermak távozását, s remélte, a többi német nyelvű tanár maradni fog az egyetemen. A főszerkesztő ismét a szakértelem fontosságát hangsúlyozta, s megjegyezte, bár a jogi ismeretek területén például kiváló magyar szakemberek vannak, az orvostudományt illetően egyelőre még korántsem ilyen biztató a helyzet: főleg az elméleti tárgyak vonatkozásában a pesti egyetemnek német nyelvű tanárokat kell alkalmaznia a fejlődés érdekében (W. M. W. 1860. július 21.).

2. ábra A Wiener Medizinische Wochenschrift 1860. július 21-i számának fejléce
(Aláhúzva az említett tárcacikk címe)

A hazai nyilvánosság előtt a germanizációs törekvések (így áttételesen a *neoabszolutista osztrák politika*) reprezentánsaként megjelenő Wittelshöfer tárcája azonnali cselekvésre szólította Poór Imrét:

„Azt, hogy az iránycikk szerződésünk ellenére megegyezésem nélkül látnak világot OHLapunkban, s hogy lapunk meggyőződés elleni cikkeket hoz „nevem alatt“, azt a kétszeres collegialitás kedvéért még elnyögtem volna, azon reményben, hogy lapunk „győzzön ami jobb“ homlokelve szerint magam is annak idején el fogom mondhatni e tárgy fölötti nézetemet. Eközben a Wiener Mediz. Wochenschrift f. évi 30. számában M. úrnak cikkei által neki vakmerősködvén, panegyrikont ír a hazánkban gyarmatosított szakértő és szaknemertő német tanárok fölött ezen cím alatt: *Das Orvosi Heti Lap und die deutschen Professoren*, s ezen magyarázatról ismeretes lap M. úrnak nézeteivel bizonyítja be azt, hogy tandem aliquando a magyarok (azaz: M. úr) is belátják, hogy a német tanárok nélkülözhetlenek Magyarországon, Dr. Wittelshöfer úr pedig azonosítja nézetét M. úréval. E kárörömet lehelő cikk villám gyanánt futotta át idegeimet; (...) elhatározásom pillanat műve volt, s lelki megnyugvásomra szolgál mindekkorig azon öntudat, hogy kiáltó magánérdekemet alábírtam rendelni a nemzeti közérdeknek.” (O. H. 1860. augusztus 19.)

Poór visszautalt a két évvel ezelőtti konfliktusra is, amelynek során – véleménye szerint – sikerült megvédeniük a hazai orvostársadalom érdekeit. Úgy látta viszont, hogy elfoglaltsága miatt ezúttal erre a feladatra a Balassa-társasághoz kötődő Orvosi Hetilap nem alkalmas, ezért bátran vállalta társszerkesztői pozícióról való lemondását. Markusovszky válaszlevelében parodisztikusan szólt Poór döntéséről:

„Wittelshöfer úr minden szava úgy látszik dühbe hozza volt szerkesztőtársunkat, mint az ökör csordát is trójai hadseregnek néző Ajax Telamoniost Achilles ingerkedése; akkor „villám futja át idegeit“, nem lát, nem hall, a hazát kazalként égni látja s ezer ember erejét érezvén karjaiban, tollat ránt — s a haza mentve van! Ez vég nélkül fogja mulattatni bécsi barátunkat.” (O. H. 1860. augusztus 19.)

Az igazsághoz hozzátartozik: Wittelshöfer cikkét Markusovszky sem hagyta szó nélkül. Teljes nevével aláírt cikkében az Orvosi Hetilap főszerkesztője elhatárolta magát a bécsi szaklap egyetértő nyilatkozatától: „A „Wiener Medicinische Wochenschrift“ szerkesztősége véleményét ma is csak épen annyira becsüljük mint két évvel ezelőtt, s vele ügyeinkben ép oly kevésbé értünk ma egyet mint akkor. Lovagias modorát jól ismerve, vele elvünnél fogva szóba sem állunk, s ha két rossz közt csakugyan választanunk kellene, inkább a török mint az ő zászlójához szegődnénk.” (O. H. 1860. augusztus 5.)

Alábbi táblázatunkban az 1858-as konfliktus elemzéséhez hasonlóan jellemezzük a vitázók álláspontjait (mivel Wittelshöferé alapvetően nem változott, figyelembe vesszük az 1858-as kijelentéseit is):

Wiener Mediz. Woch.	Markusovszky Lajos	Poór Imre
kozmopolitizmus	a tudomány univerzális természetének kiemelése	ragaszkodás a nemzeti nyelvű (orvos)tudomány koncepciójához
a tudomány nyelve Közép-Európában elsősorban a német	fontos az anyanyelv szerepe, de Czermak szakértelme pótolhatatlan	a tudomány nyelve bármelyik nyelv, így a magyar is lehet
az élettani intézet élére nincs alkalmas magyar jelölt	az élettani intézet élére nincs alkalmas magyar jelölt	az élettani intézet élére több alkalmas magyar jelölt is van (például Margó Tivadar)
a tanár kiválasztásakor a legfontosabb szempont a szakértelem	a tanár kiválasztásakor a legfontosabb szempont a szakértelem	a tanár kiválasztásakor ugyanolyan fontos szempont, hogy tud-e magyarul
a hallgatók érdekét hosszú távon az szolgálja, ha minél nevesebb, elismertebb tudósoktól tanulhatnak	a hallgatók érdekét hosszú távon az szolgálja, ha minél nevesebb, elismertebb tudósoktól tanulhatnak	a hallgatók számára az is ugyanolyan fontos, hogy a tudás átadása magyarul történjen meg

Összegzés

Mint korábban már utaltunk rá: az 1860-as konfliktus során felszínre kerülő törésvonalak nagyban meghatározták a magyar orvostársadalom elkövetkezendő évtizedeit. Markusovszkyék körét a hazai orvostörténet-írás általában a *progresszív*, Poórék társaságát a *konzervatív* jelzővel illeti. Mi – Antallhoz és Kapronczayhoz hasonlóan – azt gondoljuk, hogy a vita valójában a progresszió táborán *belül* zajlott, s hogy a törésvonalakat elsősorban az orvostársadalmat már korábban is jellemző ellentétek (főleg Balassa és Bugát ellentéte), generációs tényezők, valamint Markusovszky és Poór személyes kapcsolata, összeköttetései határozták meg. A konzervatív jelzőt azért is tartjuk rendkívül megtévesztőnek, mert Poórék radikálisan Habsburg- és Bécs-ellenesek voltak, alapélményeiket az 1848-49-es szabadságharc során szerezték. Bár tisztában vagyunk azzal, hogy a konzervativizmus tartalma a 19. század során változott, mégis úgy véljük, talán helyesebb lenne ezt a pólust máshogyan megnevezni. Mivel a hatvanas években Markusovszkyék egyértelműen a későbbi kormánypárthoz (Deák-párt), Poórék pedig annak ellenzékéhez kerültek közel, a *kiegyezés utáni* időszak vonatkozásában egyértelműen kifejezőbbnek gondolnánk például a politikától kölcsönzött *67-es – 48-as* felosztás orvostársadalomra való alkalmazását. Jelen tanulmány például azt is bizonyítani szeretne volna, hogy a progresszívból, Deákhoz és a centralistákhoz közelebb álló, talán valamivel magasabb szakmai színvonalat is képviselő orvosi tábor (az ún. *pesti orvosi iskola*) már az 1860-

as vita során is mást gondolt a fejlődés, a tudomány, vagy az egyetem fogalmáról, mint a nemzeti nyelvű orvostudomány koncepciójához 1858-ban és 1860-ban is rögeszmésen ragaszkodó Poór-féle csoportosulás. A dualizmus időszakának közegészségügyi fejlődése azonban egyértelműen a két orvosi tábor közös sikere volt: habár Markusovszky és Poór még hosszú időn keresztül kölcsönösen sértegették egymást, végső soron egy célért munkálkodtak, s eredményeik nehezen is vitathatóak.

Zárogondolatként szeretnénk felhívni az orvostörténettel foglalkozók figyelmét arra, hogy mind az Orvosi Hetilap, mind a Wiener Medizinische Wochenschrift lapszámai a közelmúltban elérhetővé váltak különböző online felületeken is, az orvosi szaksajtó történetének kutatása így jelentősen könnyebbé vált. Főleg a korábban nehezen hozzáférhető bécsi szaklap számai válhatnak az elkövetkezendő évek izgalmas kutatási anyagává.⁵

Szakirodalom:

ANTALL József: Egy ismeretlen levél – Poór Imre szakítása Markusovszky Lajossal. *Comm. Hist. Artis Med.*, 50. sz. (1969), 141–148.

ANTALL József — DOLEVICZÉNYI Péter — KAPRONCZAY Károly: Jan Nepomuk Czermak (1828—1873) a gégetükrözés egyik felfedezője. *Comm. Hist. Artis Med.*, 78-79. sz. (1976), 43-55.

ANTALL József – KAPRONCZAY Károly: Korányi Frigyes és a pesti orvosi iskola. *Orvosi Hetilap*, 119. évf. (1978), 32. sz., 1969–1971.

ANTALL József – KAPRONCZAY Károly: A magyar egészségügy az abszolutizmus és a dualizmus korában. *Magyar Tudomány*, 34. évf. (1989), 10–11. sz., 903–915.

BALOGH Judit: Bugát Pál orvosi szavai. *Magyar Orvosi Nyelv*, 2014, 1. sz., 9-12.

BATÁRI Gyula: Orvosi viták a hazai egészségügyi szaksajtóban 1850-1867 között. In: *Forradalom után – kiegyezés előtt. A magyar polgárosodás az abszolutizmus korában*. Szerk: Németh G. Béla, Budapest: Gondolat, 1988, 517-538.

BUGYI Balázs: Wittelshöfer Lipót. *Orvosi Hetilap*, 124. évf. (1983) 20. sz., 1208-1209.

BUZINKAY Géza: Felsőoktatási politika Magyarországon a neoabszolutizmus korában, 1849-1860 – általános és orvosképzési reformtörekvések. *Comm. Hist. Artis Med.* 69-70. sz. (1973), 143-189.

DADAY András: Megemlékezés Czermák Jánosról születésének századik évfordulóján. *Orvosi Hetilap*, 72. évf. (1928), 25. sz., 727-728.

GERGELY András (szerk.): *Magyarország története a 19. században*. Budapest, Osiris, 2005.

GYÖRÝ Tibor: *Az Orvostudományi Kar története, 1770 — 1935*. Budapest, 1936.

KAPRONCZAY Károly: Poór Imre. *Lege Artis Medicinae*, 5. évf. (1995), 2. sz., 184–186.

KAPRONCZAY Károly: Az 1848-49-es időszak közegészségügyéről. In: Uő. (szerk.): *A magyarországi közegészségügy története, 1770-1944*. Budapest, 2008, 109-117.

⁵ Az Orvosi Hetilap számaihoz lásd: <https://adtplus.arcanum.hu/hu/collection/OrvosiHetilap/> (Utolsó letöltés: 2019. 11. 20.); a Wiener Medizinische Wochenschrift számaihoz lásd például: http://digital.onb.ac.at/OnbViewer/viewer.faces?doc=ABO_%2BZ254663507&order=7&view=SINGLE (Utolsó letöltés: 2019. 11. 20.)